علوم و فنون ادبی (۲)

محتوای ویژهٔ کتاب

- مفاهیم آموزشی
- پاسخ به تمامی خودارزیابی‌ها و کارگاه‌های تحلیل فصل
- ✪ موارد مهم و سؤال‌های امتحانی
- بیشتر بدانید
- ارزشیابی مستمر همراه با پاسخ و بارم‌بندی
- جدول بودجه‌بندی
- آزمون‌های دی و خرداد همراه با پاسخ و بارم‌بندی

فایده‌های کتاب

علوم و فنون یکی از درس‌های مهم و حساس رشتهٔ انسانیه. دغدغهٔ خیلی از شما اینه‌که نمی‌دونید این درس رو چطور بخونید و چطور این حجم از اطلاعات رو به حافظه بسپارید. لازمه بدونید علوم و فنون یه درس حفظی نیست بلکه تنها بخش‌هایی ازاون مثل تاریخ ادبیات و سبک‌شناسی رو میشه حفظ کرد و تو قسمت آرایه‌ها و عروض و قافیه باید حتماً حتماً مفاهیم رو یاد بگیرید و به تسلّط برسید و گرنه با حفظ کردن به جایی نمی‌رسید. نگران نباشید! دروس طلایی مثل همیشه به شما کمک می‌کنه ازپس این درس هم به خوبی بربیاید. ما با درسنامه‌های کامل و جامع سعی کردیم مطالب هر درس رو به صورت دسته‌بندی شده به شما ارائه بدیم تا یادگیری براتون آسون بشه و از پراکندگی مطالب کتاب درسی خلاص بشید. یادتون باشه ما همیشه همراهتونیم و هوای شما رو داریم!

فصل ۱

درس ۱: تاریخ ادبیات فارسی در قرن‌های هفتم، هشتم و نهم

مفاهیم آموزشی

قرن هفتم

همان‌طور که سال گذشته خواندیم، در قرن‌های اولیهٔ هجری تا قرن ششم، سبک خراسانی در تاریخ ادبیات ایران سبک رایج به‌شمار می‌رفت. به‌تدریج برخی از عوامل سیاسی و اجتماعی از جمله روی کار آمدن حکومت‌های غزنوی و سلجوقی و تغییر مرکز ادبی و سیاسی از خراسان به عراق عجم، زمینه‌ساز تغییر سبک در متون زبان فارسی شدند و در پی این تغییرات، سبک‌های بینابین و آذربایجانی از سبک خراسانی فاصله گرفتند و سبک «عراقی» پدید آمد.

سبک عراقی از اوایل قرن هفتم تا اوایل قرن دهم به مدت ۳۰۰ سال سبک غالب متون ادب فارسی بود. مغولان در اوایل قرن هفتم بر نظام اقتصادی، کشاورزی و فرهنگی ایران آسیب‌های عمده‌ای رساندند. خراسان که کانون فرهنگی ایران بود، ویران شد و بزرگانی چون عطّار و نجم‌الدّین کبری کشته شدند. به دنبال این وقایع، مردمِ سرخورده به عرفان پناه بردند تا آرامش یابند؛ بنابراین اشعار عرفانی تسکین‌دهندهٔ آلام آنها شد. عراقِ عجم کانون فرهنگی شد و وضعیت ادب فارسی دچار سستی و نابسامانی گردید؛ زیرا بسیاری از دانشمندان و ادیبان کشته یا متواری شدند. البته رویدادهای مثبتی نظیر پایان یافتن خلافت عباسی به رونق و رواج یافتن زبان و ادب فارسی کمک بسزایی کرد. دلیل نامیدن سبک این دوره با عنوان «عراقی» این است که پس از مغول، کانون‌های فرهنگی از خراسان به عراق عجم منتقل شد.

✪مختصات فکری شعر و نثر بعد از حملهٔ مغول

۱- تکیه بر عواطف انسانی
۲- ترویج روحیهٔ تسامح و تساهل
۳- خدمت به خلق و آزادگی
۴- اعتقاد به بی‌ثباتی دنیا و بیان مفاهیم عرفانی

✪ویژگی‌های شعر در دورهٔ بعد از حملهٔ مغول (سبک عراقی)

۱- نرم و دلنشین بودن شعر و برخورداری از معانی عمیق انسانی و آسمانی
۲- کمرنگ شدن قصیدهٔ مدحی و گسترش غزل به‌عنوان زبان دل و عشق و مثنوی برای ظهور عاطفه، اخلاق و عرفان

دو جریان نثر در دورهٔ بعد از مغول

۱- جریان ساده‌نویسی مثل طبقات ناصری و مرصادالعباد
۲- جریان پیچیده‌نویسی تاریخی (با محتوای تاریخ حاکمان وقت) مثل تاریخ وصّاف و تاریخ جهان‌گشا

@KonkurVIPBook

شاخص‌ترین شاعران و نویسندگان در قرن هفتم هجری

شاعر / نویسنده	اثر / آثار	موضوع اثر / آثار
مولوی	نظم: مثنوی معنوی، دیوان شمس نثر: فیه‌ما فیه، مجالس سبعه، مکاتیب	آثار منظوم: بیان معارف بشری و مسائل عرفانی است. آثار منثور: دو اثر اوّل بیانات مولانا به قلم شاگردانش است، ولی مکاتیب مجموعه نامه‌های مولانا به قلم خود اوست و سبک نثر وی را بهتر نمایان می‌سازد. **توجّه:** آثار مولانا در دو محور اندیشه و احساس پدید آمده‌اند.
سعدی	نظم: بوستان، غزلیات نثر: گلستان	گلستان (به نثر مسجّع) و بوستان (در قالب مثنوی): اخلاق و حکمت (ادبیات تعلیمی) غزلیات: عاشقانه (ادبیات غنایی)
فخرالدّین عراقی	نظم: عشاق‌نامه نظم و نثر: لمعات	عشاق‌نامه (در قالب مثنوی): در هر فصل از آن به یکی از مباحث عرفانی پرداخته و سخن خود را با تمثیل و حکایت به پایان رسانده است. لمعات: بیان سیر و سلوک عارفانه است.
نجم‌الدّین رازی (نجم دایه)	مرصادالعباد من‌المبدأ الی‌المعاد	در بیان سلوک دین و تربیت نفس انسانی است. نثر کتاب شیوا و آراسته به سجع و موازنه است و در خلال موضوعات کتاب، احادیث، آیات و اشعار خود و شاعران دیگر را گنجانده است.
عطاملک جوینی	تاریخ جهانگشا	شرح ظهور چنگیز، احوال و فتوحات او، تاریخ خوارزمشاهیان، فتح قلعه‌های اسماعیلیه و حکومت جانشینان حسن صباح است. نثر کتاب مصنوع و دشوار است.
خواجه رشیدالدّین فضل‌الله همدانی	جامع‌التواریخ	کتابی تاریخی به نثری عالمانه و پخته است. **توجه:** اقدام مهم فرهنگی وی تأسیس عمارت ربع رشیدی در تبریز است که در حکم دانشگاه آن زمان بوده است.
شمس قیس رازی	المعجم فی معاییر اشعار العجم	در علم عروض، قافیه، بدیع و نقد شعر است. نثر کتاب در مقدمه مصنوع و در اصل کتاب، ساده و عالمانه است.

قرن هشتم

در این قرن، به دلیل بی‌اعتقادی برخی از ایلخانان مغول نسبت به مذاهب رایج، فرصتی برای بروز عقاید مذهبی صاحبان مذهب‌های مختلف پدید آمد. قلمرو زبان و فرهنگ فارسی گسترش یافت و مناطقی مثل عراق عجم، به‌ویژه شهر شیراز همچنان در حکم مرکز ادبی قرن هشتم به‌شمار می‌رفت. قصیده نیز به جهت از بین رفتن دربارهای ادب‌دوست از رونق افتاد و زبان شعر جز در اشعار خواجو و حافظ سست شد.

شاخص‌ترین شاعران و نویسندگان در قرن هشتم هجری

شاعر / نویسنده	اثر / آثار	موضوع اثر / آثار
خواجوی کرمانی	پنج مثنوی (گل و نوروز، همای و همایون، کمال‌نامه، گوهرنامه و روضة‌الانوار)، غزلیات	به تقلید از پنج گنج نظامی غزل‌های او بر حافظ تأثیرگذار بوده است.
ابن‌یمین (شاعر عصر سربداران)	قطعات اخلاقی	قناعت‌پیشگی و بی‌اعتباری دنیا
حافظ	دیوان غزلیات	تلفیق عشق و عرفان، خیرخواهی و اصلاح‌طلبی توأم با نیشخند و طنز، انعکاس فرهنگ گذشتهٔ ایرانی با همهٔ کمال ایرانی ـ اسلامی
سلمان ساوجی	غزل و قصیده مثنوی جمشید و خورشید	در غزل به سعدی و مولوی توجّه داشته و قصایدی به سبک عراقی سروده است. در مثنوی جمشید و خورشید نیز شیوهٔ داستان‌های نظامی را پیش گرفته است.
عبید زاکانی	نظم: موش و گربه، نثر: رسالهٔ دلگشا اخلاق‌الاشراف، صد پند	او در منظومهٔ موش و گربه ناهنجاری‌های اجتماعی را [به خصوص در دو طبقهٔ حاکمان و قاضیان] به شیوهٔ طنز و تمثیل بیان کرده است.
حمدالله مستوفی	تاریخ گزیده	تاریخ پیامبران، خلفای چهارگانه، خلفای بنی‌عباس، تاریخ ایران تا سال ۷۳۰ هـ.ق

قرن نهم

در قرن نهم، بعد از غارت‌ها و ویرانگری‌های مغولان، ایران دستخوش حملهٔ تیمور گورکانی شد و مختصر تجدید حیاتی که در زمان جانشینان چنگیز باقی مانده بود، از بین رفت. تیموریان از نیمهٔ دوم قرن هشتم تا اوایل قرن دهم حکومت کردند و بعد از مدّتی در ایران متمدّن شدند و علاوه بر اشاعهٔ هنرهایی چون مینیاتور، معماری و تذهیب، تاریخ‌نویسی نیز رواج یافت و ادبیات رونقی تازه یافت. هرچند این رونق بنیادی نبود و کتاب‌های تحقیقی این دوره اغلب سطحی و ادبیات دوره تقلیدی و به دور از نوآوری بود. پس از مرگ تیمور، شاهرخ که خود اهل هنر بود، از هنرمندان خوش‌نویس، نقّاش و شاعر حمایت کرد و در دوران پسرش بایسنقرمیرزا نیز قرآن کریم و شاهنامهٔ فردوسی به خطّ خوش نگاشته و با تصاویر زیبا آراسته شد.

@KonkurVIPBook

✪شاخص‌ترین شاعران و نویسندگان در قرن نهم هجری

شاعر / نویسنده	اثر / آثار	موضوع اثر / آثار
جامی	بهارستان نفحات‌الانس تحفة‌الاحرار	«بهارستان» به تقلید از گلستان سعدی «نفحات‌الانس» به شیوهٔ تذکرة‌الاولیای عطّار در بیان حقایق عرفانی و ذکر احوال عارفان «تحفة الاحرار» به شیوهٔ مثنوی‌های نظامی
شاه نعمت‌الله ولی	دیوان شعر	حاوی مضامین عرفانی است.
دولتشاه سمرقندی	تذکرهٔ دولتشاه	به تشویق امیرعلی شیرنوایی در شرح احوال بیش از ۱۰۰ تن از شاعران ایرانی از آغاز تا زمان مؤلف است.

خودارزیابی ۱۹

۱- حملهٔ مغول بر ...؟ به‌طور کلی، تأثیرات حملهٔ مغول بر جنبه‌های فکری شعر و نثر قرن هفتم را این‌گونه می‌توان برشمرد:
الف) عرفان و تصوّف که از دورهٔ سلجوقیان در ایران رواج یافته بود و خانقاه‌های متعددی ساخته شده بود، بعد از حملهٔ مغول رواج بیشتری پیدا کرد.
ب) نابودی مراکز علمی و کتابخانه‌ها، خاندان‌ها و حاکمان علم و ادب دوست جامعه را چنان به سوی سقوط فکری و فرهنگی سوق داد که آثار آن را حتی در زندگی و افکار آحاد مردم می‌توان مشاهده کرد و به همین دلیل سخن‌سرایانی در این دوره دیده می‌شوند که به ذکر دردهای اجتماعی در اشعار خود پرداخته‌اند و بسیاری از طبقات مهم اجتماع را که غالباً به فساد گراییده‌اند، سرزنش کرده‌اند و در آثار ادبی این دوره به‌صورت اندرز، نصیحت، شوخی، مطایبه، هجو و هزل نمود پیدا می‌کند.
پ) عوامل مختلفی سبب شد که مغولان نتوانند همهٔ ایران را بی‌کم و کاست فراگیرند؛ همچنین بعضی از نواحی ایران بر اثر قبول ایلی یا در نتیجهٔ آنکه حمله مغول به آن نواحی در سال‌های بعد از چنگیز و در دورهٔ جانشینان او انجام گرفت، با شدت عمل کمتری روبه‌رو شدند و به‌صورت مأمن و پناهگاه فرهنگ ایرانی درآمدند. وجود این پناهگاه‌ها موجب حفظ بسیاری از رجال علم و ادب و گنجینهٔ فرهنگی و ادبی ایران شد.

۲- دو جریان نثر ... .
الف) جریان ساده‌نویسی در آثاری مثل طبقات ناصری و مرصادالعباد.
ب) جریان پیچیده‌نویسی عمدتاً با محتوای تاریخ حاکمان وقت در آثاری مثل تاریخ وصّاف و تاریخ جهانگشا.
(نفوذ و تأثیر زبان عربی و ترکی، راه‌یابی واژگان عربی و ترکی مغولی در آثار این دوره، نثر فارسی را از سادگی اولیهٔ خود دور کرد و نثر را به‌ویژه در زمینهٔ تاریخ‌نویسی به پیچیده‌گویی و دشواری سوق داد.)

۳- شعر سبک عراقی ... . در سبک خراسانی، قالب شعری مسلّط قصیده است؛ قصاید کامل با تشبیب و مدح و شریطه و دعا. غزل به معنی مصطلح بسیار کم است؛ امّا رباعی و مثنوی رایج است. مسمّط (منوچهری) و ترجیع‌بند (فرخی) هم دیده می‌شود.
در سبک عراقی، به دلیل بی‌توجّهی حاکمان به شعر مدحی و درباری قصیده از رونق افتاد و توجّه به غزل که زبان دل و عشق بود، گسترش یافت؛ همچنین قالب مثنوی نیز برای ظهور عاطفه، اخلاق و عرفان رواج یافت و در نمونهٔ ارزشمندی مانند مثنوی مولوی حماسه‌ای عرفانی سروده شد که قهرمانش انسان پاک نهاد و خداجویی است که به نبرد با هوای نفس می‌پردازد.

۴- فکر و اندیشهٔ ... . مولانا جلال‌الدّین از شاخص‌ترین شاعران عارف است که در دو محور اندیشه و احساس آثار جاودانه‌ای پدید آورد. او در مثنوی معنوی و دیوان شمس بسیاری از معارف بشری و مسائل عرفانی را بیان کرده است.

۵- چه عواملی سبک ... . برخی عوامل سیاسی و اجتماعی مثل روی کار آمدن حکومت‌های غزنوی و سلجوقی و تغییر جغرافیایی مرکزیت ادبی و سیاسی از خراسان به عراق عجم، زمینه‌های تغییر سبک را پدید آورد و دو جریان شعری «بینابین» و «آذربایجانی» از سبک خراسانی فاصله گرفتند و کم‌کم جریان سبکی ادبیات به سویی گرایش یافت که آن را «سبک عراقی» نامیدند.

۶- ✪ کدام یک از ...؟ ترویج روحیهٔ تسامح و تساهل، خدمت به خلق، آزادگی، اعتقاد به بی‌ثباتی دنیا و اعتقاد به عشق الهی و قضا و قدر، منجر به پیدایش عرفان در قرن هفتم شد.

۷- جدول زیر را ... :

	نام نویسنده	نوع نثر کتاب	موضوع و محتوا
گلستان	سعدی	مسجّع	حکمت عملی و اخلاق (تعلیمی)
مرصادالعباد	نجم دایه	گاه ساده و گاهی دارای سجع و موازنه (درمجموع نثری شیوا و آراسته)	بیان سلوک دین و تربیت نفس انسانی (عرفانی)
تاریخ جهانگشا	عطاملک جوینی	مصنوع و دشوار	شرح ظهور چنگیزخان، احوال و فتوحات او، تاریخ خوارزمشاهیان، فتح قلعه‌های اسماعیلیه و حکومت جانشینان حسن صباح (تاریخی)

ارزشیابی مستمر

۱ ✪ **درستی یا نادرستی عبارت‌های زیر را مشخّص کنید. (۰/۵ نمره)** (اسلامشهر-هیئت امنایی حاج محمود مفیدی ـ دی ۹۷)

الف) تأسیس عمارت ربع رشیدی در تبریز از اقدامات مهم فرهنگی خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی است.

☐ درست ☐ نادرست

ب) سعدی کتاب گلستان را به نثر ساده پدید آورد.

☐ درست ☐ نادرست

۲ **جدول زیر را کامل کنید. (۲/۲۵)**

	نام نویسنده یا شاعر	نوع نثر یا قالب	موضوع و محتوا
عشّاق نامه			
المعجم			
موش و گربه			

۳ **مؤلّف هر یک از آثار زیر را بنویسید. (۲)**

الف) اخلاق الاشراف (.....) **ب) تاریخ گزیده** (.....)

پ) تاریخ جهانگشا (.....) **ت) جامع‌التّواریخ** (.....)

۴ **کدام ویژگی‌های فکری سبک عراقی منجر به پیدایش عرفان در این دوره شد؟ (۱/۷۵)**

۵ ✪ **عواملی که زمینه‌های تغییر سبک را از خراسانی به عراقی به‌وجود آورد، بررسی کنید. (۱)**

۶ **چرا قصیده در قرن هشتم از رونق افتاد؟ (۰/۵)** (چهارمحال و بختیاری- مدرسهٔ فردوسی-دی ۹۷)

---

۱ الف) درست (۰/۲۵)، ب) نادرست (۰/۲۵)

۲ هر مورد (۰/۲۵)

	نام نویسنده یا شاعر	نوع نثر یا قالب	موضوع و محتوا
عشّاق نامه	فخرالدّین عراقی	مثنوی	مباحث عرفانی
المعجم	شمس قیس رازی	نثر ساده و عالمانه	علم عروض، قافیه، بدیع و نقد شعر
موش و گربه	عبید زاکانی	منظومهٔ تمثیلی	ناهنجاری‌های اجتماعی

۳ الف) عبید زاکانی (۰/۵)، ب) حمدالله مستوفی (۰/۵)، پ) عطاملک جوینی (۰/۵)، ت) رشیدالدّین فضل‌الله همدانی (۰/۵)

۴ تکیه بر عواطف انسانی، ترویج روحیهٔ تسامح و تساهل، خدمت به خلق، آزادگی و اعتقاد به بی‌ثباتی دنیا و اعتقاد به عشق الهی و قضا و قدر (هر مورد (۰/۲۵)) ۵ عوامل سیاسی و اجتماعی مثل روی کار آمدن حکومت‌های غزنوی و سلجوقی(۰/۵) و تغییر جغرافیایی مرکزیت ادبی و سیاسی از خراسان به عراق عجم (۰/۵)، زمینه‌های تغییر سبک را پدید آورد و دو جریان شعری «بینابین» و «آذربایجانی» از «سبک خراسانی» فاصله گرفتند و کم‌کم جریان سبکی ادبیات به سویی گرایش یافت که آن را «سبک عراقی» نامیدند. ۶ به دلیل از بین رفتن دربارهای ادب دوستِ ایرانی تبار (۰/۵)

@KonkurVIPBook

درس ۲: پایه‌های آوایی

مفاهیم آموزشی

برای تعیین وزن شعر باید به نکات زیر توجّه کرد:

- درست خواندن، شنیدن و درست نوشتن (خط عروضی)
- تقطیع هجایی (تجزیهٔ شعر به هجاهای کوتاه و بلند)

نکته: باید توجّه داشت که هجای کشیده به دو قسمت تقسیم می‌شود به جز پایان مصراع.

✪ **تقطیع به ارکان:** وقتی شعری را می‌خوانیم، بعد از هر پایه، درنگی وجود دارد. درنگ‌های پایان هر پایه، مرز پایه‌های آوایی یا رکن را به ما نشان می‌دهد که وزن شعر در حقیقت حاصل چینش این پایه‌های آوایی (ارکان عروضی) است. وزن از توالی چند ضرب‌آهنگ تولید می‌شود که برای موزون کردن نوای موسیقی کلام به کار می‌رود.